

İBN NUCEYM (HAYATI VE ESERLERİ)

Ahmet ÖZEL

I. GİRİŞ

A. SİYASİ YÖNDEN HİCRİ ONUNCU ASIR VE ÖNCESİNE KISA BİR BAKIŞ

650/1252 yılında Bağdat'ın Hülâgü tarafından düşürülmesiyle sınırı doğuda Hind ve batıda Suriye'ye dayanan Moğol istilâsının, siyasî yönden olduğu kadar ilmî yönden de İslâm Âlemi üzerinde büyük tesirleri olmuştur. Bu tarihten 923/1517 yılında Y. Sultan Selim'in Mısır'a girmesine kadar, Şam ve Mısır havalisi Memlûklü türklerince idare edilmiştir. Bu birkaç asırlık devrede Anadolu'da ise Selçuklular ve Osmanlıları görüyoruz.

Irak ve İran havalisi, sırasıyla Moğollardan olan İlhanlılar ve Timurluların hakimiyetinde kalır. Bu arada İranlılardan olan Muzaferîlerle, türk olan Karakoyunlular ve Akkoyunlular bir ara hükümranlıklarını sürdürürler.

Bu üç asır boyunca, kendisinden sözedilecek bir Arap devletine rastlamıyoruz. Sadece Yemen taraflarında bazı emirliklerle, Tunus, Cezayir, Merakeş ve Çirnata'da bir kısmı arap bir kısmı berberî olan küçük devletler görüyoruz. Müslümanların Endülüs'den sürdürülmeleri de 897/1491 yıllarına rastlar (1).

B. İLİM MERKEZLERİNİN DURUMU

Moğol akınları ile sürekli bir istikrardan mahrum bulunan doğu bölgeleri, ilmî sahada da büyük ölçüde tahribe maruz kal-

(1) Zeydan, Corci, Târîhu Adâbi'l-Luğati'l-Arabiyye, c. III, s. 121-122.

mişti. Bu istilâlar esnasında bir çok ilim merkezi tahrip edilmiş, sayısız eser imha edilerek ortadan kaldırılmıştı. Endülüs'de de aynı durum vaki idi.

Bunun tabii neticesi olarak ilim merkezleri de yer değiştirdi. Bağdat, Buhara, Nişabur, Rey, Kurtuba, İsbiliye gibi ilim merkezleri yerlerini Kâhire, İskenderiyye, Dimaşk, Hama, Humus, Halep gibi Şam ve Mısır şehirlerine bıraktılar.

Bu devrede ayrıca Hindistan bölgesinde Dehlî sultanları'nın, Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlıların himayesinde İslâm ilim merkezlerinin bulunduğunu görüyoruz.

Yine bu dönemde alimler, şairler ve ediplerin Şam ve Mısır şehirlerinden Kâhire, İskenderiyye, Dimaşk, Hama, Humus, Halep gibi yerlere nisbet edilen isimlerle anıldığına şahit oluyoruz. Bu merkezler arasında Kâhire, şüphesiz en önemli mevkiye sahipti (2).

Ibn Hallikan, Selâhuddîn Eyyûbî'nin Mısır diyarına melik olduğu yıllarda (557/1161) Mısır'da medrese diye birşey bulunmadığını belirtiyor (3).

Hicrî 7. ve 10. asır arasında Mısır ve Şam'da medreselerin sayısı yüzleri buldu. Hadis, tefsir ve fıkha mahsus, muhtelif mezheplere ait medreseler kuruldu. Bunlar arasında, tarihi hicrî 4. asır ortalarına dayanan Kahire el-Ezher medresesi en meşhuru idi (4).

Mısır'da diğer büyük medreselerden bazıları kuruluş sırasıyla şunlardır (5):

1 — el-Medresetu's-Selâhiyye (572/1176), Selâhuddîn Eyyûbî tarafından inşa ettirildi.

2 — el-Medresetu'l-Kâmilîyye (621/1224), Melik Kâmil tarafından kuruldu.

3 — el-Medresetu's-Sâlihiyye (641/1243), Melik Sâlih Necmuddîn Eyyûb b. Melik Kâmil tarafından kuruldu.

(2) Aynı eser, c. III, s. 122.

(3) es-Suyûtî, Celâuddîn Abdurrahman, Husnu'l-Muhâdara, c. II, s. 256.

(4) Zeydan, a.g.e., c. III, s. 124.

(5) es-Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 257-272.

4 — el-Medresetu'z-Zâhiriyye el-Kadîme (662/1263), Melik Baybars tarafından kuruldu.

5 — el-Medresetu'n-Nâsiriyye (703/1303), Nâsır b. Muhammed b. Kalâvûn tarafından kuruldu.

6 — el-Medresetu'l-Müeyyidiyye (819/1416).

C. İSLÂM TEŞRİİ AÇISINDAN HİCRÎ 7-10. ASIR ARASINDAKİ DURUM

Bağdat'ın düşmesinden (650/1252) zamanımıza kadar süren bu uzun bölüm, İslâm teşri tarihinde altıncı devreyi teşkil eder. Fıkhnın ilk beş devri; vahîy devri, İslâm hukuk kaynaklarından istinbat metodlarının gelişmesi, ardından mufassal olarak Şer'î ahkâmın tedvîni, mezheplerin kuruluşu ve tertîb, tehzîb, tercîh ve ihtiyâr devirleridir. Altıncı devir ise bütün bu gelişmelerin durduğu taklid devridir.

Önceki devirlerde gerçekleştirilen ve İslâm Hukukunu bütün dallarıyla içine alan muazzam tedvîn hareketi, ister istemez, daha sonra gelen nesillere istikbalin bütün ihtiyaçlarını nihâî olarak karşılayan hukukî esasların tesbit edilmiş olduğu ümid ve intibamı vererek, hukukî planda fikrî bir kısırlığa yol açmıştır. Bununla beraber asıl sebeplerin içtimâî, siyasî ve kültürel olduğu bir gerçektir ve bu devirde hiçbir hukukî gelişmenin olmadığını iddia etmek de mümkün değildir.

Altıncı devrin ilk bölümü olan hicrî 10. asrın başlarına kadar, içtihad yapabilecek seviyede alimler yetişmesine rağmen, içtihad yerine mezhep imamlarına uymayı tercîh etmişlerdir. Onuncu asırdan itibaren yavaş yavaş bu imkân da ortadan kalkarak mevcut eserler üzerinde şerh ve ihtisar işleriyle uğraşmıştır. Yine bu devirde, İslâm Âlemi'nde alimler arasındaki ilgi kesilmiş, bir alimi ancak yazdığı eserle duymak mümkün olabilmiş ve şahsen karşılıklı fikir teatisi imkânsız hale gelmiştir (6).

Bu kısa tarihî malumattan sonra, mezkûr içtimâî, siyasî ve ilmî şartların çerçevelediği bir vasatta yaşayan İbn Nuceym'in hayatını ele alabiliriz.

(6) el-Hudari, Muhammed, Târihu't-Teşri'l-İslâmî, Mısır 1968, s. 314-315.

II. İBN NUCEYM

A. HAYATI VE ŞAHSİYETİ

İbn Nuceym diye şöhret bulan bu zatın asıl ismi, Zeynuddîn b. İbrahim (Zeynulâbidîn) b. Muhammed b. Nuceym el-Misrî el-Hanefî olarak eserlerde geçmektedir.

Brockelmann, bir yerde (7) İbn Nuceym'in ismini «Zainal'âbidîn b. İbr. b. Nuğaim al-Misrî» şeklinde verirken, bir başka yerde de «Zain (Sirâğ) ad-Dîn (al-Âbidîn) O. b. İbr. b. Nugaim al-Misrî» olarak vermektedir (8).

Aslında Ömer b. İbrahim b. Nuceym, çalışma mevzunuz olan Zeynuddîn b. İbrahim b. Nuceym'in küçük kardeşidir ve İbn Nuceym'in talebeleri bölümünde kendisinden bahsedilecektir. Buna bağlı olarak Brockelmann'ın İbn Nuceym Ömer'e ait bir eseri abisi Zeynuddîn'in eserleri arasında saymış bulunduğu da aynı bölümde temas edilecektir.

İbn Nuceym Zeynuddîn'in vefat tarihinin, kendisinden bahsedilen tabakat kitaplarının hemen hepsinde zikredilmesine karşılık, doğum tarihi yalnız iki eserde ve 926/1519 olarak geçmektedir (9).

Buna bakılırsa İbn Nuceym, Y. Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden (923/1517) birkaç yıl sonra doğmuştur. Bazı kaynaklarda İbn Nuceym'in hocası olarak zikredilen bazı zevatın vefat tarihleri bu doğum tarihinden öncedir. Bunlardan Kâsım b. Kutlûbuğâ (d. 802/1399, v. 870/1465) ile el-Burhânû'l-Kerekî (v. 922/1516) beraberce bir kaynakta (10), Şâkir el-Mağribî (v. 909/1503) de İbn Nuceym'e ait «el-Bahru'r-Râik» adlı eserin (Kâhîre 1311/1893) baskısının baş tarafında müellif tercümesinde kaynak zikredilmeden İbn Nuceym'in hocaları olarak geçmektedirler (11).

(7) bk. Brockelmann, GAL, II, 401.

(8) Brockelmann, S, II, 425.

(9) Atâî, Hadîkatu'l-Hakâik fî Tekmiletî's-Şekâik, İst. 1268, c. I, s. 34; el-Bağdadî, İsmail Paşa, Hediyyetu'l-Ârifin, c. I (İst. 1951), s. 378.

(10) İbn İmâd, Abdulhayy, Şezerâtu'z-Zeheb, c. VIII, s. 358.

(11) İbn Nuceym, el-Bahru'r-Râik, Kahire 1311, c. I, s. 1 (Müellif hakkında bilgi verenin kim olduğu zikredilmiyor).

İbn Nuceym'in hocaları bahsinde verileceği gibi, bu üç zatın vefat tarihleri üzerinde, başvurulan kaynaklar birleşmektedirler. Bilhassa, bu tarihlerde yaşayan İbn İyâs'ın (v. 930/1524) da aynı malumatı vermiş olması muhtemel şüpheleri izaleye yeter sanıyoruz.

Zâman bakımından İbn Nuceym'e en yakın tarihçi müelliflerden Necmuddîn el-Ğazzî (d. 977/1569, v. 1061/1650) İbn Nuceym'in hocalarından bahsederken sözkonusu üç zâtı zikretmemekte, ayrıca İbn Nuceym'in doğum tarihini de vermemektedir (12).

İbn Nuceym'e ait «el-Eşbâh ve'n-Nezâir» adlı eserin (Kahire 1968) baskısının tahkikini yapan Abdulazîz el-Vekîl, kaynak zikretmeden verdiği müellif tercümesinde İbn Nuceym'in doğum tarihini (926/1519) olarak kaydederken, bu tarihten önce vefat etmiş bulunan mezkur üç zâtı da O'nun hocaları olarak göstermektedir (13). Anlaşılan, Abdulazîz el-Vekîl İbn Nuceym'den bahseden kaynaklarda bulunduğu malumatı ayrıca tetkik ve karşılaştırmaya lüzum görmeden vererek tezada düşmüş bulunmaktadır.

Vefat tarihleri İbn Nuceym'in doğum tarihinden sonra olan ve kaynaklarda O'nun hocaları olarak geçen zevatla birlikte mezkur üç şahıs hakkında ilerdeki bahislerde bilgi verilecektir.

Hanefî ulemasından Mısır'lı büyük alim İbn Nuceym'in vefat tarihi üzerinde önemli sayılabilecek bir ihtilaf mevcut değildir. Necmuddîn el-Ğazzî, bu tarihi (969/1561) diye verirken (14), İbn Nuceym'in oğlu Ahmed tarafından cemedilen «er-Resâilu'z-Zeyniyye»nin dibacesinde ve Seyyid Alîmed el-Hamevî (v. 1098/1687)'ye ait «el-Eşbâh» haşiyelerinde (970/1562) olarak geçmektedir (15).

Tahkik ve tedkik ehli ulemadan olan ve kısa zamanda bilgi ve zekâsıyla iştihar eden İbn Nuceym, daha hocaları hayatta iken ifta ve tedrise başladı (16).

Takriben 961/1553 de vefat etmiş bulunan Şeyh Ârifbillah Süleyman el-Hudeyrî yoluyla tarikate intisab eden (17) İbn Nuceym'in

(12) el-Ğazzî, Muhammed, el-Kevâkibu's-Sâire, c. III, s. 154.

(13) bk. İbn Nuceym, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, Kahire 1968, s. 4 (Muhakkikin yazdığı müellif tercemesine bkz.)

(14) el-Ğazzî, Aynı eser aynı yer.

(15) el-Leknevî, Abdulhayy, el-Fevâidu'l-Behiyye, s. 113.

(16) İbn Âbidîn, Muhammed Emin, Reddu'l-Muhtâr, c. I, s. 14.

(17) İbn İmâd, c. VIII, s. 329.

tasavvufa çok düşkün oluşu dikkati çekiyor. Abdulvehhâb eş-Şa'rânî, İbn Nuceym'in tedrisi bırakmak hususunda kendisine danıştığını, kendisinin de, iyice şer'î ilimleri tahsil ettikten sonra tarikate intisab etmesi tavsiyesinde bulunduğunu belirtir (18).

Yine Abdulvehhâb eş-Şa'rânî, İbn Nuceym'in çok faziletli bir zat olduğundan bahsle etrafında geniş bir halkanın olduğunu kaydederken, O'nunla on yıl arkadaşlık yaptığını ve 953/1546 yılında beraber hacca gittiklerini zikretmektedir (19).

İbn Nuceym'e zekâ ve ilimdeki üstünlüğünden dolayı ikinci Ebû Hanife dendiği gibi (20), aynı tabirin Sadru's-Şeria için de kullanıldığını müşahede etmekteyiz (21).

XIX. asırda, İslâm Hukuku esaslarına dayalı olarak gerçekleştirilen en büyük taknin (codification) hareketi olan «Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye» (10 Mart 1869) hazırlanırken İbn Nuceym'in eserinden büyük ölçüde istifade edilmiştir.

Fıkıh ıstılahında «Küllî Kavâid» diye bilinen hukukî amelîyenin, «Mecelle»de şahid olunduğu gibi, İslâmî bir taknin faaliyetinde yeri çok büyüktür. Giriş bölümünde bahsettiğimiz gibi İslâm teşrî tarihinde artık içtihad yapabilecek seviyede alimlerin yetişemediği (hicrî 10. asır), bilhassa Kâdî'ların mukallid olduğu bir devrede, İbn Nuceym'in fıkıhın fûruuna dair hükümleri derleyip onlardan küllî kaideler çıkarma zarureti duyarak böyle bir faaliyete teşebbüs etmiş olması ilgi çekicidir.

İbn Nuceym'le gelişen bu hareketin devam ettirilerek daha sonraki asırlarda esaslı taknin faaliyetlerine teşebbüs edilmeyişinin, Batı'da milâdî VI. asırda Bizans İmparatoru Justinianüs tarafından derletilen «Corpus Juris Civilis» bir yana bırakılırsa, bilhassa XVIII. asırda kendisini gösteren ve XX. asırda en yüksek seviyeye ulaşan (22) taknin faaliyetlerinin mahsulü kanunların, XIX. ve XX. asırlardan itibaren birçok İslâm ülkesinde İslâm

(18) İbn Nuceym, el-Bahru'r-Râik. Eserin başında verilen müellif tercesiminde.

(19) el-Gazzî, c. III, s. 154; el-Leknevî, s. 113; Sergis, Yûsuf İlyân, Mu'cemu'l-Matbûât, I, 265-266.

(20) İbn Nuceym, a.g.e., (Müellif ismi olarak).

(21) Milliot, Louis, Intr. à l'étude du droit musulman, Paris 1953, s. 155.

(22) Bilge, Necip, Hukuk Başlangıcı Dersleri, Ankara 1975, s. 83.

Hukuku'nun yürürlükten kaldırılarak yerine ikame edilmesinde önemli rolü olmuştur.

«Mecelle» mazbatasında İbn Nuceym'le ilgili olarak zikredilen bir paragrafı vererek, İbn Nuceym'in ilimdeki üstünlüğüne bu vesileyle bir defa daha işaret edip bu bahsi kapatmak istiyoruz! «...İbn Nuceym, bir takım kavâid ve mesâil-i külliyyeyi cemederek bunların tahtında furu-ı fikhî alâ vecih'l-ihâta derceylemek yolunda güzel bir çığır açmış ise de ondan sonraki asırların âlim ve fâkih yetiştirmek yolunda evvelki semâhatı görülemediğinden onun eserine iktifa ile açmış olduğu çığırı şâhrâh edebilecek zatlar zıhu-ruyla bu yolda bezî i cebd eylemelerine müsâid olmamıştır» (23).

B. İBN NUCEYM'İN HOCALARI

1 — Şerefuddîn el-Bulkinî.

Bu zat hakkında malumat olarak sadece 922/1516 yılında Ka-hîre'de kadı olduğunu biliyoruz (24).

2 — Şihâbuddîn Ahmed b. Yûnus el-Misrî Hanefî.

İbnu's-Şilbî diye maruf bu zat 947/1540 yılında 63-69 yaşların dayken vefatetmiştir.

İbnu's-Şilbî, Seriyuddîn İbnu's-Şihne ve Burhânuddîn et-Ta-râblusî'den fıkıh ve Hâlid b. Abdillâh el-Ezherî'den de nahiv oku-du (25).

Torunu Nûruddîn tarafından cemedilen «Fetâvâ İbni's-Şilbî» adlı eseriyle, en-Nesefî'nin (v. 710/1310) «Kenzu'd-Dekâik» adlı eserine ez-Zeylaî'nin (v. 743/1342) «Tebyînu'l-Hakâik» adıyla yaptığı şerhe bir haşiyesi olan İbnu's-Şilbî'yi (26), İbn Âbidîn kendi icâzetnamesindeki hocalar zincirini sayarken İbn Nuceym'in hocası olarak göstermektedir (27).

3 — Emînuddîn Muhammed b. Abdi'l-Âl ed-Dımaşkî el-Hanefî.

İbn Nuceym'den başka Şemsuddîn Muhammed el-Kudsî ve

(23) Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Dersâadet 1305/1887, s. 6.

(24) İbn İyâs, c. V, s. 42.

(25) İbn İmâd, c. VIII, s. 267, el-Ğazzî, II, 115.

(26) Hâcî Halife, II, 1218; İbn Âbidîn, V, 91; Sargis, I, 988; Brockelmann, GAL, II, 400, S, II, 265, 424.

(27) İbn Âbidîn, c. I, s. 4.

Burhânuddîn İbrâhîm b. Süleymân el-Âdilî'nin de hocası olan bu zat, Burhânuddîn et-Tarâblusî'nin talebesidir.

İbnu Abdi'l-Âl, 971/1563 veya (968 h.) yılında vefat etmiş olup (28), «Fetâvâ Emîniddîn» diye bilinen ve talebesi el-Âdilî tarafından cemedilerek «el-Akdu'n-Nefis li-mâ Yuhtâcu ileyhi li'l-Fetvâ ve't-Tedris» olarak isimlendirilen bir esere sahiptir (29).

İbn Nuceym'in hocaları olarak bazı eserlerde yanlış olarak zikredilen üç zat hakkında da kısaca malumat vermediği uygun görüyoruz :

1 — Zeynuddîn Kâsım b. Kutlûbuğâ b. Abdillâh el-Misrî el-Hanefî. 802/1399 yılında doğan İbn Kutlûbuğâ, İbnu'l-Humâm (v. 861/1456) ve İbn Hacer el-Askalânî (1372-1449)'nin talebesi olup 879/1474 yılında vefat etmiştir (30).

İbn İyâs, doğum tarihini 801/1398 olarak kaydeder (31).

Büyük hanefî fâkihlerinden olan bu zatın «Tâcu't-Terâcim fi Tabakâti'l-Hanefiyye» adlı ve Flügel tarafından (Leibzig 1862) yayınlanan eseriyle hadîs ve fıkha dair birçok te'lifi vardır.

2 — Şihâbuddîn Ahmed b. Şâkir el-Mağribî el-Tûnusî el-Mâlikî. İbn Şâkir ve ekseriya Şâkir diye bilinen bu zat Kahîre'nin meşhur muhakkik ulemasından olup nahivcidir.

İbn Şâkir 909/1503 yılında vefat etmiştir (32).

3 — Burhânuddîn Ebu'l-Vefâ İbrâhîm b. Zeyniddîn Ebî Hureyre Abdirrahmân b. Şemsiddîn Muhammed b. Mecdiddîn İsmâîl el-Kerekî el-Hanefî.

Kahîre'de 835/1431 yılında doğan el-Kerekî, yine Kahîre'de 922/1516 yılında vefat etmiştir (33).

İbnu'l-Humâm ve diğer bazı âlimlerden ders alan el-Kerekî, hanefîlerin «Kâdî'l-Kudât»lığına iki defa getirilmiş olup Sultan Eşref Kayıtbay'ın da imamı idi.

(28) el-Gazzî, c. III, s. 65; el-Bağdâdî, c. II, s. 247.

(29) Hâcî Halife, c. II, s. 1221.

(30) İbn İmâd, a.g.e., c. VII, s. 326; Zeydân, a.g.e., c. III, s. 182; eş-Şevkânî, el-Bedru't-Tâli, c. II, s. 45; es-Sehâvî, ed-Dav'u'l-Lâmi, c. II, s. 45.

(31) İbn İyâs, a.g.e., c. III, s. 97.

(32) el-Gazzî, a.g.e., c. I, s. 135; İbn İmâd, a.g.e., c. VIII, s. 42.

(33) İbn İyâs, c. V, s. 66 ve c. III, s. 108; İbn İmâd, c. VIII, s. 103.

«el-Feyz» adlı fetva kitabı ile İbn Hişâm'ın «Tevdih»ine haşiyesi vardır.

İbn Nuceym'in hocaları olarak zikredilen ve fakat kendileriyle ilgili malumat elde edemediğimiz iki zat daha vardır:

Ebu'l-Feyz es-Sülemî (34) ve Nûruddin ed-Dilemî el-Mâlikî (35).

C. İBN NUCEYM'İN TANINMIŞ TALEBELERİ

1 — Şemsuddin Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed et-Timurtâşi el-Ğazzî el-Hanefî (36).

et-Timurtâşi, Filistin beldelerinden Ğazze'de 1004/1595 yılında 65 yaşlarında iken vefat etmiştir.

Ğazze ve Kahire'de ilim tahsil eden et-Timurtâşi'nin fıkha dair birçok eseri vardır. Bazı önemlileri şunlardır: «Tenviru'l-Ebsâr ve Câmî'u'l-Bihâr», «Muinu'l-Müftî alâ Cevâbi'l-Müsteftî», «el-Fetâvâ», «İânetu'l-Hakîr Şerhu Zâdi'l-Fakîr», «Tertîbu Fetâvâ İbn Nuceym»...

2 — Sirâcuddin Umer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Misrî el-Hanefî (37). İbn Nuceym Umer, 1005/1596 yılında vefat etmiştir.

«en-Nehru'l-Fâik» adıyla en-Nesefî'nin (v. 710/1310) «Kenzu'd-Dekâik» adlı eserine yaptığı şerhte, hocası İbn Nuceym Zeynuddin'in aynı esere «el-Bahru'r-Râik» adıyla yaptığı şerhe dair müna-kaşalara da yer vermiştir (38).

İbn Nuceym Umer'in, et-Tarsûsî'nin (v. 758/1358) «Enfau'l-Vesâil» adlı eserine «İcâbetu's-Sâil» adıyla yaptığı muhtasarı

(34) İbn Nuceym, el-Bahru'r-Râik, (Baş tarafta verilen müellif tercemesinde); el-Eşbâh ve'n-Nezâir, (Muhakkikin yazdığı müellif tercemesinde); İbn Âbidîn, a.g.e., c. I, s. 14.

(35) İbn Nuceym, el-Bahru'r-Râik, c. I, s. 1 (müellif tercemesinde).

(36) Hâcî halife, I, 501, II, 1746; İbn Âbidîn, I, 20; el-Bağdâdî, II, 262; Brockelmann, S, II, 427.

(37) el-Muhibbî, Hulasâtu'l-Eser, III, 206; el-Bağdâdî, I, 796; el-Leknevî, s. 113.

(38) el-Leknevî, s. 113; Brockelmann, G, II, 252, S, II, 266.

Brockelmann İbn Nuceym Zeynuddin'in eserleri arasında zikreder (39).

Brockelmann, «Tekmiletu Furûki'l-Eşbâh» (Tetimme fi'l-Furûk mine'l-Eşbâh ve'n-Nezâir) adlı eseri de aynı şekilde müellifin abisi Zeynuddin'e nisbet eder (40).

D. İBN NUCEYM'İN ESERLERİ

(Eserlerin yazılışında Brockelmann'ın imla şekli alınmış olup, transkripsiyon işaretlerine de mümkün mertebe riayete çalışılmıştır).

1 — al-Âşbâh wa'n-Nazâir.

Eser yedi bölümden müteşekkil olup, ilk bölümünde küllî kaidelerden, diğer altı bölümde ise fıkıh fıruuna dair ince meselelerden bahsedilmektedir.

«el-Eşbâh», birkaç defa basılmıştır: (41); Calcutta 1240/1825, Mısır 1298/1880, 1322/1904, İstanbul 1290/1872 Müellifin oğlu Ahmed tarafından tedvin edilen «Mağmu'ar-rasâ'il al-fihîya»nın zeylinde; Kâhire 1387/1968.

Altı ayda te'lif edilen bu eser aynı zamanda İbn Nuceym'in de son eseri olup 968/1560 yılında yazılmıştır (42).

«el-Eşbâh» üzerine yapılan birçok şerh, haşiye ve ta'likler mevcuttur. Bunlardan yazma olanların yerleri Brockelmann'da verilmiş olup, burada yalnız matbu olanların zikriyle iktifa edilmiştir:

a) Ğamz 'Uyûn al-başâir. Ahmed b. Muhammed el-Hamevi tarafından te'lif edilmiş olup, İstanbul 1290 ve Lucknow 1294 olmak üzere iki defa tabedilmiştir (43).

b) İthâf al-absâr wal-başâir. Muhammed Ebu'l-Feth el-Hanefi tarafından te'lif edilen bu eser Alexandria 1289 yılında basılmıştır (44).

(39) el-Bağdâdî, I, 796; Brockelmann, S, II, 87, 427.

(40) Brockelmann, G, II, 401, S, II, 425.

(41) Sergis, c. I, s. 265-268; Zeydân, c. III, s. 358; Brockelmann, G, II, 401, S, II, 425.

(42) Hâcî Halife, c. I, s. 99; Brockelmann, S, II, 425.

(43) Brockelmann, S, II, 425, G, II, 401; el-Bağdâdî, c. I, s. 164.

(44) Brockelmann, G, II, 401.

c) Nuzhat an-nawâzîr. Hayruddîn er-Remlî (v. 1081/1670) tarafından yazılmış olup oğlu Necmuddîn de tamamlamıştır. Eser Âsitâna'da 1920 yılında basıldı (45).

«el-Eşbâh» muhtelif şekillerde de tertib edilmiştir (46):

a) es-Sûfî diye maruf Mevlana Muhammed, bir kısmı «Usûl ve Vesâil», bir kısmı «Furû ve Mesâil» olmak üzere iki kısımda tertib ederek eseri «Hâdî's-Şerî'a» diye isimlendirmiştir.

b) Muhammed Halil er-Rûmî el-Kalenbegî de «el-Eşbâh»ın 1. ve 3. bölümleri hariç, diğer bölümlerini tertib etmiştir. Eserin tertibini 1000/1591 yılında bitirdi.

c) Abdulazîz Karaçelebîzâde de «el-Eşbâh»ı tertib etmiştir.

2 — al-Fatâwî (Rasâ'il) az-Zainîya fî fiqh al-Ĥanafiya (47).

Müellifin vefatından sonra oğlu Ahmed tarafından cem ve tedvin edilmiş olup birkaç defa basılmıştır: Calcutta 244, Bûlâk 1323/1905 (Dâvud b. Yûnus el-Hatîb'e ait «Fetâvâ'l-Gıyâsiyye» ile birlikte), yine aynı eserle birlikte Mısır 1322/1904.

3 — Tartîb Fatawî'l-'allâma Zain b. Nuğaim al-Mişrî. Müellifin talebesi et-Timurtâşî (v. 1004/1595) tarafından tertib edilen bu eser Âsitâna'da 1290/1872 yılında basılmıştır (48).

4 — al-Fawâ'id az-Zainîya fî fiqh al-Ĥanafiya.

Calcutta'da 1244/1828 yılında basıldı (49).

5 — al-Baĥr ar-râ'ik şarĥ Kanz ad-daĥâ'iq (50).

Hâfızuddîn en-Nesefî'nin (v. 710/1310) «Kenzu'd-Dekâik» adlı eserinin şerhi olan bu kitabında İbn Nuceym «İcâre-i Fâsid» bahsine kadar gelmiştir. İbn Nuceym, eserin başında, Fahrüddîn ez-Zeylaî'nin (v. 743/1342) «Tebyînu'l-Hakâik» adıyla «Kenzu'd-Dekâik»e yaptığı şerhte hilafiyattan da bahsettiği için eserin çok

(45) Brockelmann, G, II, 401, S, II, 426.

(46) Hâcî Halife, c. I, s. 99-100.

(47) Sâmi, Şemseddîn, Kâmûsu'l-A'lâm, c. IV, s. 2445; Sergis, s. 265; Türkçe İslâm Ansiklopedisi, c. V, s. 777; Brockelmann, G, II, 401, S, II, 426.

(48) Brockelmann, G, II, 401, S, II, 402.

(49) Ay. Es. Aynı yer.

(50) İbn İmâd, VIII, 358; Hâcî Halife, II, 1010; Sergis, s. 265-266; Brockelmann, S, II, 252.

geniş olduğunu belirterek, kendi şerhinin daha anlaşılır olduğunu söyler.

«el-Bahru'r-Râik»in tek baskısı olan Kahire 1311/1893 baskısının ilk yedi cildi İbn Nuceym'e, sekizinci cildi ise Muhammed b. Huseyin İbn Ali et-Tûrî'ye (v. 1004/1595) ait tekmiyledir. Hamişde ise İbn Âbidîn'e (v. 1252/1836) ait «el-Bahru'r-Râik»in haşiyesi olan «Minhetu'l-Hâlik» adlı eser vardır.

«el-Bahru'r-Râik», Fransızca İslâm Ansiklopedisinde (51) «el-Bedru'r-Râik» şeklinde geçerken, bir türkçe ansiklopedide de aynı şekilde kaydedilip ve manası da (Temiz Ay) diye belirtilerek zikrediliyor ve ilk eserin belki de matbaa hatası olan yanlış pekiştiriliyor (52).

6 — Fath al-gaffâr şarh Manâr al-anwâr (53).

Hâfızuddîn en-Nesefî'nin (v. 710/1310) fıkıh usulüne dair eseri «Menâru'l-Envâr»a müellifin yaptığı şerhtir. Beş ayda bitirilmiştir.

7 — Muhtaşar at-Taḥrîr libn al-Humâm (54).

«Lubbu'l-Usûl» adlı bu eser, İbn Humâm'a (v. 861/1456) ait «et-Taḥrîr fî Usûli'l-Fıkh» adlı eserin muhtasarı olup, İbn Nuceym bazı ilâveler yapmıştır. Ayrıca, bazı şâfiî kitaplarının metoduna göre tertib edilmişken, İbn Nuceym'in meşhur hanefî eserlerinin metoduna göre tertib ettiği bu muhtasarın, 951/1544 yılında te'lifi bitmiştir.

8 — Hâşiyat Ğâmi' al-fuşulain.

İbn Kâdî Semâve Bedruddîn Mahmûd b. İsrâil el-Hanefî (v. 823/1420) tarafından «el-Fusûlu'l-İmâdî» ve «el-Fusûlu'l-Esrûşenî» nin cemiyle te'lif edilen «Câmi'u'l-Fusûleyn» adlı eserin haşiyesidir (55).

9 — Rasâ'il fiqhîya (az-Zainîya) (56).

(51) Encyclopedie de l'Islam, Leyde 1927, c. II, s. 432.

(52) Meydan-Larousse Büyük Lügât ve Ansiklopedi, İst. 1971, c. VI, s. 164.

(53) Hâcî Halife, s. 1823; Brockelmann, G, II, 250.

(54) Taşköprüzâde, Ahmed, Mevzûâtü'l-Ulûm, c. I, s. 733; Hâcî Halife, s. 358; Brockelmann, G, II, 99.

(55) el-Leknevî, s. 107; Hâcî Halife, s. 566.

(56) Sergîs, s. 265; Zirikî, c. III, s. 104; Brockelmann, S, II, 426.

Muhtelif mevzularda 41 kadar risaleden ibarettir. Hanefî fık hına dair mesaili havî bu risaleler «Ğamzetu Uyûnu'l-Besâir» ile birlikte basılmıştır.

Brockelmann'da İbn Nuceym'le ilgili yerlerde geçen risaleler şunlardır (57):

- 10 — Bayân al-ma'âsî. Büyük ve küçük günahlardan bahseder.
- 11 — R. fi Raf'(Daf') al-ğîşâ' 'an waqtai al-'aşr wal-çîşâ.
- 12 — R. fi Dikr al-af'âl allatî tuf'al fi'ş-şalât 'alâ qawâid al-madâhib al-arba'a.
- 13 — al-Hair al-bâqî fi ğawâz al-wuđû'min al-fasâqî.
- 14 — R. fi't-Talâq al-muṭlaq 'alâ'l-ibrâ'.
- 15 — R. fi'l-Qaul an-naqî' alâ'l-Muftarî.
- 16 — Tahrîr al-maqâl fi mas'alat al-istibdâl. Vakıflarda bir parçanın diğeri karşılığında mübadelesinin caiz olup olmadığı hakkında.
- 17 — R. fi Bayân al-iqtâ'ât wa maḥallha.
- 18 — R. fi şûrat fash al-iğâra at-Tawîla.
- 19 — R. fi'r-Ruşwa wa aqsâmhâ.
- 20 — R. fi Talab al-yamîn.
- 21 — at-Tuhfa al-mardîya fi'l-arâdi'l-Mişrîya. Mısır'da vergiye dair fetvalar.
- 22 — R. fi't-ta'n wat-tâ'ün. 950/1543 yılında Mısır'da ortaya çıkan bir salgın hastalık vesilesiyle yazılmıştır.
- 23 — R. fi İqâmat al-qâdi at-ta'zîr 'alâ ahl at-tazwîr.
- 24 — R. fi'l-Hukm bilâ taqaddum da'wâ waḥuşûma.
- 25 — R. fi'l-Hukm bilâ taqaddum da'wa waḥuşûma.
- 26 — R. fi Af'al al-'ilal.
- 27 — al-Minha fi haqq as-sabha.
- 28 — R. fi bayân tawâli' al-mulûk was-salâtîn al-mâdiya.
- 29 — R. fi'l-Kanâis al-Miştirîya.
- 30 — R. fîmâ dabatahu ahl an-naql fi habar al-fasd bit-tâ'un.
- 31 — R. fi Ta'liqât al-mar'atain.

(57) Brockelmann, G, II, 401, S, II, 426.

- 32 — R. fî mas'alat al-ğibâyât wal-murattâbât wal-mu'aşşarât.
33 — R. fîmâ yu'add mutanâqidân fi'd-da'wâ.
34 — Fî Hudûd al-fiqh alâ tartîb abwâb al-fiqh.
35 — Duḥûl aulâd al-banâd taḥt lafẓ al-banât.
36 — Bayân mâ yasqut min al-ḥuqûq bil-isqât.
37 — Fî man yatawalla'l-ḥukm ba'd maut al-pâşat.
38 — Allatî istaqarra 'alaiha'l-ḥâl tâniyan.
39 — Nikâḥ al-fudûlî.
40 — Fîmâ tasma'u fî şahâdat al-ḥisba.
41 — Matrûk at-tasmiya 'amdan.
42 — Şûrat bai' al-waqf lâ'alâ wağh al- istibdâl.
43 — Fî'n-Naqr bit-taşdiq.
44 — Fî'l-Farq baina ra's al-mâl war-ribâ.
45 — al-mas'ala al-ḥassa fî'l-wakala al-'amma.
46 — R. fî Gawâz al-wudû'min al-gusula.
47 — R. fî Huḳm şart al-waqf li'l-wâqif az-ziyâda wan-nuqşân linafsîh.
48 — R. fî Bayân al-uşr wal-ḥarâğ.
49 — R. fî Huḳm şart waqf Qansûh Gûrî.
50 — R. waqf al-walad au walad al-walad.
51 — R. at-Tamassuk bi şâriḥ lafẓ al-waqf.
52 — R. man qâla mâ tazawwagtu 'alâ'mra'atî hâdiḥî fahya talâq.
53 — R. fisq şahâdat aş-şuhût alladîna şahidû 'alâ'r-riqq 'inda't-ṭahâra.
54 — R. fîmâ yubṭil da'wâ mudda'in min qaul wa fi'l.
55 — R. fi'l-Ginâya.
56 — R. fî mas'ala min k. ad-da'wâ.
57 — R. fî Hudûd al-fiqh.
58 — R. fî isqât al-haqq.
59 — R. fi'l-Muḥâdarât.
60 — R. fi'l-waqf.
61 — R. fî Qaulihim idâ rufi'a ilaihi ḥukm ḥâkim amdâhu in lam yuḥâlif al-Kitâb was-sunna.
62 — R. fi'ḥtilâf nazar al-auqâf.

- 63 — R. fî Bayân mabda' alwaqf.
64 — R. fi'l-istigâb wamâ yatafarrad' alâihi min al-masâ'il.
65 — R. fi'n-Nadr bit-taşadduq.
66 — R. fî şart k. waqf Hâir Bek an-Nâsirî.
67 — R. fî mas'alat isti'ğâr as-saffina.
68 — R. fi's-saffina idâ ğariqatilh.
69 — al-Wuşûl ilâ qawâid al-uşûl.
70 — R. fi's-ti'dâl al-waqt.
71 — R. fi'l-istişhâb.
72 — R. fi'mra'atin aqarrat 'anha hâkim mâlikî ilh.

BİBLİYOGRAFYA

- 1 — Atâî, Hadikâtu'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şekâik, İst. 1268. II c.
- 2 — Bilge, necip, Hukuk Başlangıcı Dersleri, Ankara 1975.
- 3 — Brockelmann, C., Geschichte der arabischen Literatur (G.), c. I-II, Leiden 1943-1949, Supplementband (S), c. I-III, Leiden 1937-1942.
- 4 — Encyclopedie de l'Islam, Leyde 1927.
- 5 — Hudarî, Muhammed, Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî, VIII, Baskı, Mısır 1387/1967.
- 6 — İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, (v. 1252/1836), Reddu'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr, c. I-V, Bulâk 1272.
- 7 — İbn İmâd, Abdulhayy (v. 1089/1679), Şezerâtu'z-Zehab fi Ahbâri men Zehab, c. I-VIII, Beyrut.
- 8 — İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed (v. 930/1524), Bedâiu'z-Zuhûr fi Vekâii'd-Duhûr, c. I-V, 2. Baskı, Kâhîre 1963.
- 9 — İbn Kutlûbuğâ, Kâsım (v. 879/1474), Tâcu't-Terâcim fi Tabakâti'l-Hanefiyye, Bağdâd 1962.
- 10 — İbn Nuceym, Zeynuddîn b. İbrâhîm (v. 970/1562), el-Bahrû'r-Raik, c. I-VIII, Mısır 1311/1893; el-Eşbâh ve'n-Nezâir, c. I, Kâhîre 1968.
- 11 — İsmâîl Bâşâ, el-Bağdâdî (v. 1339/1920), Hediyyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin, c. I-II, İst. 1951-1955.
- 12 — Kâtib Çelebi, Hâcî Halife (v. 1067/1656), Keşfuz-Zunûn an Esêmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn, c. I-II, İstanbul 1941-1942.
- 13 — el-Leknevi, Abdulhayy (v. 1304/1886), el-Fevâidu'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye, Dehli 1967.
- 14 — Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Dersaâdet 1305/1887, 2. Baskı.
- 15 — Meydan Larousse Büyük Lügât ve Ansiklopedi, İstanbul 1971.
- 16 — Milliot, Louis, Introduction à l'étude du droit musulman, Paris 1953.
- 17 — el-Muhibbî, Muhammed Emîn b. Fadlillâh (v. 1111/1699), Hulâsatu'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdî Aşer, c. I-IV, Bulâk 1301.
- 18 — Necmuddîn el-Gazzî, Muhammed (v. 1061/1650), el-Kevâkibu's-Sâire bi-A'yâni'l-Mietî'l-Âşire, Beyrut 1945.
- 19 — es-Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahmân (v. 902/1497), ed-Dav'u'l-Lâmî, li-Ehli'l-Karni't-Tâsi', c. I-XII, Beyrut.

- 20 — Sergis, Yûsuf İlyân, Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe, c. I-II, Kâhîre 1928.
- 21 — es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân (v. 911/1505), Husnu'l-Muhadara fi Târîhi Mısr ve'l-Kâhîre, 1. Baskı, 1967.
- 22 — Şemseddîn Sâmî, Kâmûsu'l-A'lâm, c. I-VI, İstanbul 1889.
- 23 — eş-Şevkânî, Muhammed b. Alî (v. 1250/1835), el-Bedru't-Tâli'bi-Mehâsini men Ba'de'l-Karnî's-Sâbi'e, c. I-II, 1. bsk, Kâhîre 1348.
- 24 — Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafâ (v. 968/1560), Mevzûâtü'l-Ulûm, Dersââdet 1313/1895.
- 25 — Türkçe İslâm Anşiklopedisi, İstanbul 1968.
- 26 — Zeydân, Corcî, Târîhu Âdâhi'l-Luğâti'l-Arabiyye, Dâru'l-Hilâl.
- 27 — Zirikli, Hayruddîn, el-A'lâm Kâmûsu Terâcime li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Musta'rabîn ve'l-Müsteşrikîn, c. I-XI Beyrut 1969.

K I S A L T M A L A R

A.g.e.,	:	Adı geçen eser.
b.	:	İbn
c.	:	cilt
d.	:	doğumu
G.	:	(GAL), Geschichte der arabischen Literatur.
R.	:	Risâle
S.	:	Suplementband
s.	:	Sahife
v.	:	Vefatı